

Kiss László

Egy füstbe ment terv: az első magyar orvosi szakfolyóirat 250 éve született Sándorffi József

Kétszázötven évvel ezelőtt, 1767. április 20-án látta meg a napvilágot a Bihar megyei Hegyközújlakon (ma: Uileacu de Munte, Románia), az ottani református lelkész fiaként, Sándorffi József. Neve előfordul *Sándorfi*, illetve *Sándorffy* változatban is. Első, mérvadó életrajzának írója, Batári Gyula így összegzi Sándorffi tevékenységét: „Orvostudomány, költészet, táblabíraskodás, írói tevékenység, műfordítás, nyelv-művelés, zene, szerkesztői munka, tudomány-népszerűsítés, könyvgyűjtés és színház [...]” (1). Külön kiemeli azt a tény, hogy „ő alapította meg Magyarországon az első orvosi jellegű folyóiratot”.

Ez a folyóirat az *Orvosi és Gazdasági Tudósítások* (a továbbiakban: OGT) címet viselte, és létezéséről a XX. század derekáig csak közvetett adataink voltak. Úgy tűnt, hogy a bécsi *Magyar Kurir* hasábjain 1801-ben és 1802-ben Sándorffi által ismételt beharangozott folyóirat végül nem is jelent meg. Erre utal az első magyar irodalomtörténet-író, a pápai ügyvéd, Pápay Sámuel (1770–1827) 1808-ban megjelent könyvében: „Sokat és sokáig biztatta a Hazát Dr. Sándorfi József is 1801-2-3. esztendőkből egy Orvosi s Gazdasági Tudós Ujságnak kibocsátásával; de ezen nagy igyekezetnek nem lehet egyéb látattya a hosszas várakoztatásnál” (8). Ezért nem meglepő, hogy az *Orvosi Hetilap Centenáriumi Emlékkönyvében* közölt tanulmány nem sorolja Sándorffi lapját az *Orvosi Hetilap* elődei közé: „Az utolsó 200 évben az orvosokat több ízben foglalkoztatta egy orvosi folyóirat kiadásának gondolata, de igyekezetük csak 1831-ben jutott tovább a kísérleteknél” (10). 1831-ben jelent meg az *Orvosi Tár*.

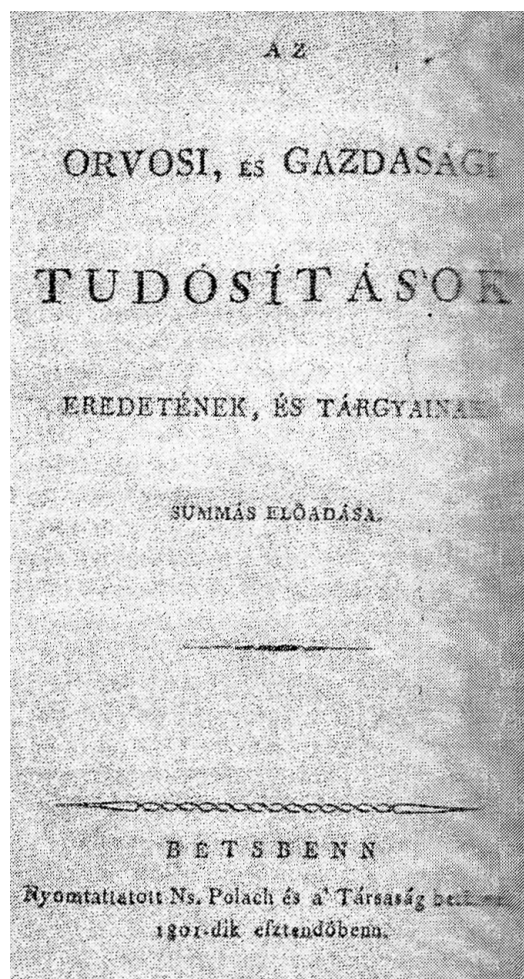
A véletlen azonban úgy hozta, hogy éppen 1957-ben, tehát a fentebb említett századik évforduló évében, Busa Margit irodalomtörténész a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában rábukkant az OGT első két számát tartalmazó kötetre, majd később előkerült a harmadik füzet is az Országos Széchényi Könyvtár állományából (2). Mindhárom szám Kassán jelent meg 1803-ban, és tartalmuk – a marhadőgről, a földről, illetve a terheseken végzett érvágásról – alapján az OGT inkább tekinthető ismeretterjesztő, egészségnevelő kiadványnak, semmint orvosi szaklapnak. Hiányérzetünk

csak erősödik, ismervé az akkortájt a himlő elleni védőoltás (vakcináció) ügyét felkaroló, a *Magyar Kurir* munkatársaként írogató Sándorffi ígérte a lap 1801. október 27-én megjelent 34. számában: „Igen sok tudósítások is érkeznek minden felől a tehén himlő bé oltásának miben létéről, a melyeket legjobb móddal lehet jövő esztendőben az Orvosi és Gazdasági Tudósításokban közölni”. Az első három számban azonban nem esik szó a kor nagy orvosi felfedezéséről, az angol E. Jenner által 1796-ban bevezetett vakcinációról (lat. *vacca* 'tehén').

A lap irányultságának megítélésében 2010-ben történt előrelépés. A marosvásárhelyi Teleki Tékában előkerült egy kötet, amely egybefűzve tartalmazza az OGT mindhárom füzetét. Ez már önmagában figyelemre méltó, ám az igazi, orvostörténeti és könyvészeti hozadékot nem ez jelentette. A kötet ugyanis tartalmazza a Sándorffi által 1801-ben írt és Bécsben, „N. Polach és a Társaság betűivel” ki is nyomtatott „Az Orvosi, és Gazdasági Tudósítások Eredetének és Tárgyainak Summás Előadása” című füzetet (1. ábra). A füzetet az *Orvosi Hetilap* hasábjain Gracza Tünde szakkönyvtáros mutatta be (4). A továbbiakban Gracza dolgozatára építke.

A „summázat” értékes életrajzi adatokkal indul. A Bécsben negyedik éve orvoskodó Sándorffi már tanulmányai kezdetén (1792) elhatározta, hogy diplomája megszerzése után is a 300 000 lakosú városban marad. Döntését azzal indokolja, hogy egy ilyen nagyvárosban a doktorok száma is nagy, ezért „izzad e szép Tudomány, a sok Orvosok egymás elébe törekedő iparkodásaik alatt” (4). A sok ispotályokban ezrenként vannak a betegek, akik között a legkritkább nyavalyák is előfordulnak – „ezek köszörülnek oskolázzák az elmét” (4). Érti azonban, hogy nem mindenki örülhet e döntésének, ezért így nyhíti haza nem térésének vétékét:

„Hogy pedig Kedves Hazámtól, mint édes Anyámtól háládatlan Fiú módjára magamat egészen el ne szakasszam; sőt itt lelt maradásomat ő reá nézve is hasznossá tehessem: feltettem magamban, hogy minden esztendőben, anyai nyelvemenn, egy egy Munkát készíttsek, mellybenn minden,

1. ábra: Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokat meghirdető füzet (Gracza közleményéből)

az Orvosi, s az azzal egybekötött Tudományokban itt előforduló méltóbb dolgok, és mindennapi tapasztalások feltaláltassanak.” (4)

Sándorffi már orvostanhallgatóként kapcsolatba került a Bécsben élő magyar értelmiségiekkel – irodalmi tevékenységében a bécsi testőrírók voltak a példaképei (3). Munkatársa lett a Pánczél Dániel által szerkesztett *Új Bétsi Magyar Muzsának*, majd később az orvostárs, Decsy Sámuel lapjának, a *Magyar Kurirnak*. Az itt szerzett tapasztalatok is közrejátszhattak abban, hogy végül is módosítsa „feltevést” – könyv helyett újságot fog kiadni: „A leg-jobb könyvek is, soká terjednek el, és ha szinte eleinte kapósak is, hamar elfelejtődnek; az Újjságoknak pedig sorsa kedvezőbb lévén, inkább is kézbenn forognak, hamarabb is el-terjedezenn az útonn valami: ezen okokból helyesebbnek tartottam, hogy az említett Tudományokban egybeszedhető hasznos jegyzéseket Újjság formájában adjam ki [...] mely bizonynyal a Tudományoknak az egész Nemzet közt leendő elterjesztésére, a leg-jobb út és mód” (4).

A „summás előadásból” megtudjuk azt is, milyen témakörökkel kívánt foglalkozni Sándorffi doktor. Ezek a következők: „Filozófia, Mathézis, Fizika, Görög s Deák Nyelv, A Természet három Országai, az Állatok, Plánták, Kövek, Khímia, Minden Orvosló-vizek, s Fördök, azoknak részeik, tulajdonságaik, hasznaik, Gyermeknek nevelése, Anatómia, Fiziológia, Diétai régulák, vagy az egészség megtartásának módja, Khirurgia, Mindenféle Belső nyavalyák, Az Ispotályokról, Patikai Filozófia, A Bába Mesterség, melyre talán leg nagyobb szüksége van Hazánknak, Barmok külső belső nyavalyájok, A Születtek, és holtak Száma a nagyobb városokban” (4). De szólni kíván a „Törvényről is [...] a mennyiben az Orvosi Politzia, és az Orvosi Törvény, (Medicina Forensis) annak része” (4). Tudja, hogy a nép bajaival gyakran a könnyebben elérhető papot keresi fel, ezért „a Papok is ebben, találni fognak olyan dolgokra, mellyeknek hasznát vehetik” (4). Szívesen közli azonban „az alsóbb rendű Nép s a Vén aszszonyok” gazdasági és orvosi tapasztalatait is (4).

Nemcsak e bő „kínálat” elmaradása miatt sajnálhatjuk az OGT korai csődjét, hanem Sándorffi azon terve miatt is, hogy „meg hívom Hazám minden Tudományokat szerető Fijait, hogy a Köz-jóra nézve, az említett Tárgyak közül tendő jegyzéseiket velem közleni méltóztassanak, és én ezer örömmel kiadom” (4). Arról is biztosítja leendő munkatársait, hogy barátainak fogja tekinteni a „vélekedéseinkkel ellenkezőket” is, és azok jegyzéseit is kiadja, „mivel az igazságot nyomozzuk, s keressük” (4).

A szakirodalomban nem találtam magyarázatot arra, miért Kassán jelent meg az OGT három ismert száma, illetve miért maradt abba a kiadása. Molnár kitérő könyvének *Kassán megjelent régi orvosi könyvek* című fejezetében ez olvasható: „1803 és 1821 között, tehát a napóleoni háborúk idején és közvetlenül utánuk, egyetlen orvosi munka sem jelent meg Kassán” (6). Batári feltételezése szerint a csőd „anyagi okok és a kellő érdeklődés hiánya” miatt következhetett be. Az első háttérben a tartós háborús helyzet állhat, hiszen Sándorffi igyekezete a napóleoni háborúk korában történik. A közöny pedig még az 1831-ben induló *Orvosi Tárat* is csődbe viszi két éven belül. 1838-ban is csak úgy tud újra indulni és fennmaradni 1848-ig, hogy Stáhly Ignác országos főorvos (protomedikus) az *Orvosi Tár* „új folyamát az ország valamennyi megyei főorvosa számára előfizette” (3a).

Sándorffi szaklapkiadása méltó és észszerű folytatása lett volna a már medikus korában felvillantott magyar nyelv s művelése iránti elkötelezettségének. 1793 januárjában közölte az induló *Új Bétsi Magyar Muzsa* – azért új, mert 1786-ban már létezett egy *Magyar Muzsa*, a *Magyar Kurir* mellékleteként – az *Ujj esztendei ajándék* című költeményét. Többek közt e verse miatt teszi őt első helyre Gortvay azon orvosok közt, kik „a magyar nyelv és közművelődés érdekében a XIX. század elején [...] szóval és tettel közreműködtek” (3b). Olvassunk bele a „medikus remeklésnek” (9) nevezett költeménybe:

„De merem állítani, hogy ha minden magyar Főnek
Gondjai a Magyar nyelvnek szépítésében főnek;
Elébe hág minden Nyelvnek a magyar utóljára,
A mely rendben csaknem egészen utóljára,

De erre csak akkor kerülhet sor – véli Sándorffi –,

Ha lesz több Rátz, több Gyöngyösi, Dugonits, Horváth sok száz;
Kikkel mint nyelvszépítőkkal dicsekedhetik ez a Száz;
Nyelvünk tökéletessége nem félek, hogy ne jusson,
Ne is tágítsatok magyar Bölcsék ezen a Jusson.”

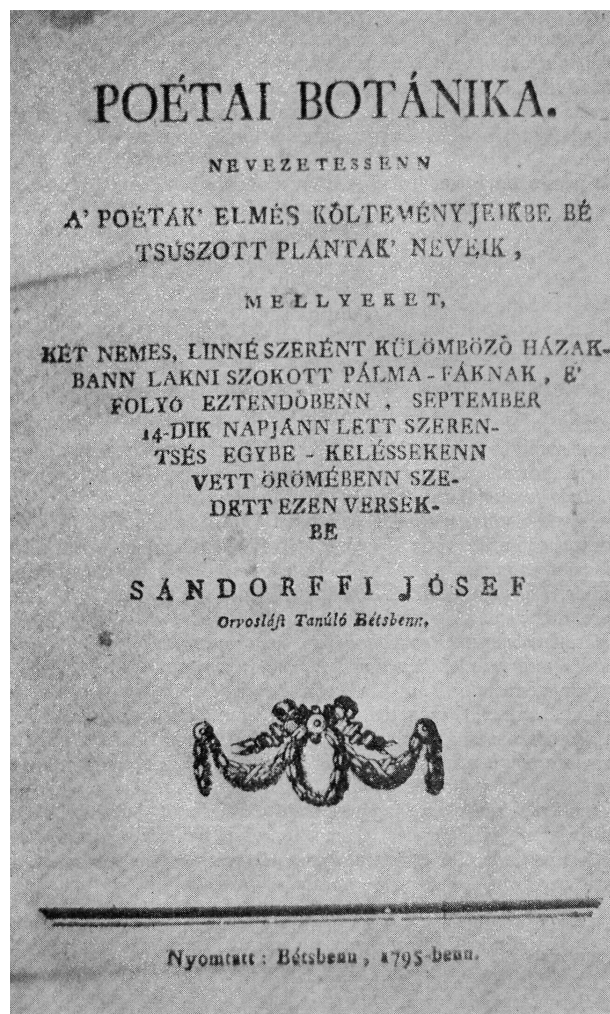
A „nyelvszépítők” közt első helyen említett Rátzhoz a következő lábjegyzetet fűzte Sándorffi: „A Nagy Érdemű Rátz Sámuel Úr, Pesten a Királyi Universitásban a Physiológiának közönséges és rendes tanítója”, majd miután felsorolja magyar nyelven kiadott orvosi munkáit, így méltatja azokat: „Históriákat, szomorú s víg játékokat adni ki magyarul könnyebb: de olyan Tudományt adni elő, melly Terminológiával (nevezetel) telyes, már azt hívják munkának” (9).

Az előzőhöz hasonlóan, a két évvel később megjelent *Poétai Botánika* című, legterjedelmesebb költeményét is anyanyelve szolgálatába állította (2. ábra). A vers ugyanis a költői művekben előforduló növényeket sorolja fel, és azok elnevezéseinek mitológiai eredetét és kapcsolatait taglalja (1). Sándorffi gyakran megfordult „a Bétsi Királyi kertben”. Egy, a cím mai magyar nyelvre való „lefordításából” könnyebben értelmezhető fűvészeti jelenség, vagyis a kétszikű, a külön hím és női egyedekkel rendelkező pálmák násza, azaz beporzása indította őt „botanikája” megírására.

Mi készíthette viszont őt arra, hogy hátat fordítson Bécsnek, és elfoglalja szülőmegyéje „fizikusi”, főorvosi állását? Nem tudjuk, mint ahogy azt sem, pontosan mikor költözött Nagyváradra. 1804. április 16–22. között azonban már ő kezelte a Rédeyné temetésén búcsúverset olvasó és megfázó Csokonai Vitéz Mihályt. Levelet is váltott a Debrecenbe hazatérő költővel – 1804. május 20-án Csokonaihoz írt levelének hasonmás kiadását Batári közli (1). A költő *Tudógyulladásomról* című versében emlékezik meg orvos barátjáról:

„Sándorffym ül ágyamnál... s ennek
Köszönhetem, hogy élek még?”

Sándorffi húsz éven át – 1804-től, haláláig, 1824. november 30-ig – volt az egyik legnagyobb kiterjedésű megye, Bihar főorvosa. Egyetértünk Szállásival: ez olyan lekötöttséget jelentett, amely mellett nem maradt ideje újságszerkesztésre (9). Nem ok nélkül nevezte őt Vas Gereben 1857-ben megjelent regényében „a nemzet napszámosának”. A szokványos „fizikusi” teendők mellett – a „szegény adózó nép” gyógyítása, patikák ellenőrzése, bábák oktatása, a Biharban is meghonosuló védőoltás felügyelete stb. – ő lett az 1806-ban megnyitott „Lazarethum” első orvosa is (5). A lúdtollat is inkább csak hivatali teendői miatt vette kézbe. Így például 1813. december 3-án, amikor *A Hallható* (‘fenyegető’ KL) *Pestisre nézve Orvosi Utasítások* címmel írt körlevelet a

2. ábra: A *Poétikai Botánika* címlapja [Batári (1) közleményéből]

seborvosok és a helységek előjárói számára. Az „utasítás” a Bihar megyei Konyár községben, a református egyházközség körleveles jegyzőkönyvében maradt fenn (7). Anyanyelve s hazája iránti szeretete más téren nyilvánult meg. Bécsben megtapasztalhatta, hogy a „Jászó Társaság” (színház) eszköze lehet a magyar nyelv és művelődés terjesztésének. Ezért 1815-ben megvette a debreceni színtársulatot és ezzel megalapozta Nagyvárad későbbi élénk színházi életét (1). Vagyondát nemcsak a színház támogatása emésztette fel, hanem jótékonykodásai is: színháza előadásaira a diákoknak ingyen jegyet adott, megalapította és jelentős összeggel támogatta a „Pap-özvegy és árvák gyámintézetét” stb. (1).

Sándorffi József születésének 250. évfordulója méltó alkalom arra, hogy felidézzük a múlt kódébe vesző nemes alakját. A ma már egyértelműen, korabeli írásokkal bizonyítható lapja, az *Orvosi és Gazdasági Tudósítások* pedig elfoglalja az őt megillető első helyet a magyar nyelvű orvosi lapok közt.

IRODALOM

1. Batári Gyula *Sándorfi [sic!] József (1767–1824) Communicationes de Historia Artis Medicinae* 1972;64/65:115–28.
2. Batári Gyula *A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon (1721–1867)* Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei 5. Budapest, 1994:30–1.
3. Gortvay György *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története* I. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó 1953:89(a), 150(b).
4. Gracza Tünde *Néhány új adat az első magyar orvosi szakfolyóiratról* Orvosi Hetilap 2010;151:1672–3.
5. Kiss László *Kazinczy Dienes, a nagyváradi lazaretum első igazgatója* In: Kováts Dániel (szerk.) Széphalom A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 23. kötet, 2013:297–305.
6. Molnár Béla *Kassa orvosi története* A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával Kassa 1944:264.
7. Molnár Gyula *Konyár egészségügyi körülményei a XVII–XIX. században* Communicationes de Historia Artis Medicinae 1968;45:85–94.
8. Pápay Sámuel *A Magyar Literatura' esmérete* Veszprém 1808.
9. Szállási Árpád *Sándorffi József teljesítménye. Egy több mint kétszáz esztendőös medikus remeklése* Orvosi Hetilap 1997;138:221–2.
10. sz. n. *Kísérletek egy orvosi folyóirat megjelenítésére.* Az Orvosi Hetilap elődei In: Palla Ákos, Trencsényi Tibor (szerk.) *Az Orvosi Hetilap Centenárium Emlékkönyve* Budapest, Medicina Könyvkiadó 1959:21–30.

„[...] A mai magyar orvosi nyelvben azonban a latin nyelv hatása mellett egy rohamosan erősödő angol nyelvi hatással is találkozunk [...]. Az angol nyelvi hatás erősödése egyrészt abból látszik, hogy az angol szavak gyakrabban használatosak, mint a latin megfelelőjük (pl. stroke ritkábban: apoplexia), másrészt pedig abból, hogy az újabb fogalmak vagy gyógyászati eljárások, illetve eszközök elnevezése angol mintára vagy az angol megfelelő szolgálai átvételével történik (pl. messenger RNS, surface-antigén, Myocardial Perfusion Imaging/szívizomperfúziós képalkotás, by-pass műtét, keyhole surgery, silkworm gut, pacemaker).

Szintén az angol nyelv hatásának tudható be az, amit ma egyesek az orvosi nyelv egy »vadhajtásának« bélyegeznek, nevezetesen: a rövidítések elburjánzása [...]. Amerikában a jelenség mára olyan méreteket öltött, hogy az már a szakmán belüli megértést nehezíti meg, ezért a Joint Commission on Accreditation of Health Care Organizations (kb. Beteg gondozással Foglalkozó Szervezetek Akkreditációs Bizottsága) úgy rendelkezett, hogy a kórházak a helyi gyakorlatban használatos és elfogadott rövidítések jegyzékét maguk kötelesek összeállítani. A főként angol eredetű rövidítések nagy száma a mai magyar orvosi szaknyelvre is jellemző: AD/Alzheimer's Disease (Alzheimer-kór), ADR/Adverse Drug Reaction (gyógyszermellékhatás), ALD/Alcoholic Liver Disease (alkoholos májbetegség), CBC/Complete Blood Count (teljes vérkép), CBF/Cerebral Blood Flow (agyai véráramlás), FWB/Full Weight Bearing (teljes mértékben terhelhető; pl. végtag), NOEL/No Observed Effect Level (észlelhető hatást nem okozó szint; pl. gyógyszernél), PY/Pack Years (csomagév; a dohányzás intenzitását kifejező paraméter), SBPN/Simultaneous bilateral percutaneous nephrolithotomy (egy időben végzett kétoldali percutan vesekő-eltávolítás)[...].”

Pátrovics Péter
Magyar Orvosi Nyelv
2004;4/1:20.